

УДК 316.344.42

О. М. Манолій

асп. кафедри соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
к. 40, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
тел. 54-96-94, 711-56-21 (д.т.);
8 (097) 6970075, 8 (093) 4992905 (м.т.);
e-mail: Manoliy_l@mail.ru

СТРУКТУРА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

У статті розглядаються елементи еліт сучасного українського суспільства. Проблематика еліт на сьогоднішній день залишається відкритою і до кінця не вивченою. На основі досліджень, що проводяться різними соціологічними службами, була зроблена спроба виявити види еліт, властиві сучасному українському суспільству. В результаті аналізу сучасних даних в статті виділяється 4 види еліт — політична (правляча), бізнес-еліта, професійна і творча еліти. Кожен з виділених видів еліти відіграє значну роль в житті суспільства, сприяє його консолідації, етичному самовдосконаленню, науково-технічному і культурному прогресу.

Ключові слова: еліта — ознаки, функції, типологізація.

Актуальною проблемою сьогодення є процес формування сучасної української еліти, яка має вирішальний вплив на долю народу, нації, держави. Розвиток суспільства, його культурні, соціально-політичні, економічні процеси спрямовуються елітою. Саме поняття еліти в нинішніх умовах достатньо розмите.

Видатні вчені, і серед них Х. Ортега-і-Гассет, Р. Міхельс, Г. Моска, В. Паретто, Р. Мілс, Г. Лассуелл, висували різні тлумачення щодо еліти. Саме трактування еліти в сучасній соціології та політології досить неоднозначне. Цією проблемою займаються як російські (О. Криштановська, І. Куколев, Н. Чірікова, О. Гаман-Голутвіна), так і українські (М. Шульга, С. Вовканич та інші) соціологи.

Еліта покликана виконувати роль вирівнювача рівнів окремих регіонів щодо державних і духовних цінностей, національної свідомості, історичної пам'яті, традицій, а також роль консолідатора нації в політичному, регіональному, мовно-культурному аспектах. Додамо, що за елітою, звичайно, залишається функція керівництва державою. Вельми важливою є також функція самовідтворення еліти.

Через багатокласовий “колоніальний” статус, підпорядкованість “тоталітарним” режимам Україна була позбавлена державницьких, соціальних, психологічних чинників творення власної еліти. Сучасний рівень національної еліти відповідає стану суспільного розвитку. І у даний час, на початкових стадіях побудови держави, соціальні структури та інститути є ще недостатньо зрілими й інтегрованими, щоб послідовно забезпечувати

елітогенез та підтримувати нормальну життєдіяльність і самореалізацію сучасної інтеграції [1, с. 215].

Сучасне українське суспільство шукає свою еліту. Одним з векторів цього пошуку є зруйнування радянської традиції, зміна стереотипів і спроба сконструювати свою “дискретну” спадкоємність”. Розробки наших учених, досягнення у сфері культури поступово перестають бути призначеними лише для “домашнього вжитку”, органічно вписуються своїми кращими зразками в загальноєвропейський і світовий контекст. Відродження нації означає формування еліти, здатної мислити по-державницьки. Отож, на нашу думку, ця проблема багатоаспектна, оскільки містить пошук і виховання талантів, їх високу вимогливість до себе, а також вміння творчо мислити, аналізувати, прогнозувати. Так Хосе Ортега-і-Гасет до еліти відносив тих, хто вимагає від себе більше ніж інші і бере на себе нові труднощі й обов’язки.

Якщо простежити шлях еліти за 15 років незалежності України, то помічаємо тенденцію більш якісного значення її у сучасному суспільстві. Так на теперішній час еліта переживає етап піднесення, культурного відродження. Це стає помітним не тільки на рівні столиці, а також еліта набуває свого росту і професіоналізму на регіональному рівні, яка, на наш погляд, має вирішальне значення для формування української еліти.

Світом керують еліти, своїм правлінням вони ведуть суспільство до прогресу чи регресу, тому члени еліти повинні чітко усвідомлювати своє значення у державі, мати відповідну кваліфікацію, еліта повинна бути компетентною. Отже, при вивченні сучасної української еліти виникає питання стосовно ознак, за якими еліту характеризують як кращу, вибрану та впливовішу групу людей. С. Вовканич такими ознаками правомірно вважає:

1. Формування соціального статусу на основі певного виду обдарованості і високих досягнень особи.
2. Високий статус особи у суспільстві або деякій суспільній групі.
3. Впливовий стан особи у повній сфері людської діяльності.
4. Неофіційне присвоєння даного статусу особі, на відміну від її професійного статусу: оцінка її важливості, високої якості, оригінальності, діяльності.

На нашу думку, ознаками елітарності є наступні критерії, що перегукуються з точкою зору С. Вовканича. Населення до еліти відносить насамперед багатших людей, які мають високий матеріальний рівень. У других — це люди, які володіють владою в суспільстві, ухвалюючи рішення щодо всіх громадян даної держави. У третіх — ті його члени суспільства, які мають високий соціальний статус. У четвертих — видатні люди, які зробили свій помітний відомий внесок у розвиток суспільства, науки, культури.

Таким чином, еліта — це та передова частина суспільства, яка є джерелом та генератором ідей, спрямованих на розвиток своєї держави, яка об’єднує її народ. Завдяки активній діяльності і видатним досягненням еліти, нація набуває процвітання в економічній, політичній, культурній, соціальній та інших сферах життєдіяльності.

Аналізуючи результати досліджень, які були проведені різними соціологічними службами, та праці українських соціологів, ми мали справу з різною типологізацією еліт, але, на нашу думку, для даного етапу української державності властиві чотири види еліт — політична або владна, бізнесова, творча та професійна. Склалася така тенденція, що творча та професійна еліти ще дуже малочисельні, але будемо сподіватися — це тимчасовий стан, бо, як свідчать факти, на Україну починають повертатися видатні уми. Кожна з цих видів еліт зобов'язана виконувати власний комплекс обов'язків та бути в цьому прикладом для інших. Кожній еліті притаманні свої функції:

1. Владній — керівництво, організаційна діяльність, прийняття політичних рішень, захист національно-державних інтересів.

2. Бізнесовій — економічний розвиток суспільства.

3. Творчій — збереження традицій, збереження і поширення духовності, знань, традицій, внесення у культуру нових та позитивних рис.

4. Професійній — розвиток науки, який підносить націю до вищого рівня.

До будь-якої еліти високі вимоги, бо основна маса суспільства рівняється на них. Так, наприклад, від чіткості, професіоналізму, кваліфікації хірурга залежить життя людини. Так і в нашому суспільстві, чим професійніша і кваліфікованіша елітна команда, тим краще розвивається і функціонує саме суспільство.

Що стосується бізнесової, творчої та професійної еліти, то ці види еліти мало вивчені у нашій країні, до них тільки останнім часом почали привертати більшу увагу. Більший інтерес не тільки у дослідників, а й у населення викликає політична еліта.

Бізнесова еліта. Бізнесова еліта серед науковців вивчена недостатньо. Інтерес до бізнес-еліти до недавнього часу задовольнявся виключно журналістським описом життя підприємців, олігархів. Російські вчені зробили свій внесок у вивчення бізнесової еліти, цією проблемою займаються О. Криштановська, І. Куколев. До бізнесової еліти як українські, так і російські дослідники відносять підприємців з достатньо високим рівнем доходу. Тепер бізнес-еліта — група людей, які володіють майже всіма провідними підприємствами і банками України, які “завдяки своїй фінансовій могутності і наявності економічних ресурсів істотно впливають на ухвалення загальнодержавних рішень” [2, с. 17]. Здебільшого представники бізнес-еліти — це не ті, які досягли вершини завдяки результатам власних зусиль, а насамперед унаслідок того, що її представники в потрібний час виявилися в потрібному місці, що зуміли відхвватити куш завдяки розпродажу за безцінь держвласності і що мали доступ до природних ресурсів. Нинішня еліта вийшла з колишньої номенклатури і комсомольських структур, директорів держпідприємств, кримінальних сфер і держчиновників, хоч це і не виключає входження в нинішню економічну еліту нових підприємців.

Професійна еліта. Складна ситуація із професійною елітою. На нашу думку, занепад наукового інтелекту може стати національною катастро-

фою для країни. На початку 90-х років був помітний відплив за кордон достатньої кількості вчених, більшість яких залишилася на постійне проживання. Але ситуація на Україні змінюється на краще, підростає нове покоління науковців. Є цілком очевидним, що процеси відтворення наукової інтелігенції будуть невпинно посилюватися. За даними статистичного збірника “Наукова та інноваційна діяльність в Україні” за 2004 рік, з 1990 року помітна тенденція зростання кількості науковців в різних галузях науки у зв’язку з стрімким розвитком мережі закладів, що здійснюють підготовку наукових кадрів. Так, помітне зростання кількості аспірантів — з 13374 чоловік у 1990 році, до 28412 у 2004 році. Особливо помітне піднесення у розвитку економічних наук [3, с. 13-17].

Також помітна тенденція збільшення (хоч і не значного) фінансування науки з держбюджету. Так за останні роки заробітна плата науковців зростає з 80 (90-ті роки) до 300 (2006 рік) доларів США на місяць. Отже, щоб це не призвело до зменшення елітного інтелектуального прошарку нації, відплив дипломованих спеціалістів за кордон не зростає, держава повинна піклуватися, підтримувати і допомагати молодим вченим і не забувати про розвиток науки.

Творча еліта. Говорячи про творчу еліту, ми маємо на увазі діячів культури — акторів, художників, письменників, музикантів, дизайнерів та інших. Частіше під творчою елітою у різних дослідників виступає поняття — інтелігенція. Сьогодні творчій еліті відведена більш скромна роль: вони “культурно обслуговують”, розважають, але не більш того. Образно висловлюючись, вони залишаються не далі ніж в “суспільній передній”. Місце серйозної національної культури сьогодні все більшою мірою займає шоу-бізнес. Найнеприємніше, що і авторитет діячів культури, нашої творчої еліти, традиційно не тільки превносячої, але і втілюючої етичні і духовні цінності, сьогодні виявився дуже низьким. Є популярні артисти, письменники, музиканти, але немає серед них “володарів дум”.

Політична еліта. Як показує статистика, зі всіх розділів елітології найбільше число дослідників привертає увагу до вивчення політичної еліти. Увага до цієї проблематики полягає в тому, щоб знайти відповідь на широкий суспільний інтерес до політичної еліти, на потребу зрозуміти, хто є основним суб’єктом політики — народні маси або вузька елітна група, хто стоїть за найважливішими стратегічними рішеннями, що впливають на долі мільйонів людей, на питання війни і миру, хто ці люди, чи по праву вони займають свої позиції, наскільки кваліфіковано вони вирішують політичні проблеми? За даними досліджень 1998-2004 років, проведеними Фондом “Демократичні ініціативи” та фірмою “Соціс”, представлена картина сприйняття політичних, соціальних, економічних, культурних перетворень у житті українського народу. Так, на думку населення, політичне становище стає більш благополучним, знижується показник вибухонебезпечності в політичному житті, але стає більш напруженішим (див. таб. №1) [4, с. 15].

Учені досліджують соціальну приналежність і походження членів політичної еліти, вік, рівень освіти і професійної підготовленості, ціннісні

орієнтації, основні типи політичної еліти (кастові, станові, класові, номенклатурні), питання формування і зміни еліти.

Таблиця №1

Оцінка політичного становища в Україні.

№ п/п	Ситуація	1998 рік %	2004 рік %
1	Благополучна	0,9	3,3
2	Спокійна	8,2	17,9
3	Напружена	50,3	55,3
4	Критична, вибухонебезпечна	33,9	11,1
5	Важко сказати	6,6	12,1
6	Не відповіли	0,1	0,3

Розвиток подій останніх декількох років спричинив зміни у політичному житті суспільства. За час, який український народ пережив вибори Президента України у 2004 році та парламентські вибори 2006 року, змінилося політичне становище. З'явилась тенденція до якісних змін у складі сучасної політичної еліти:

- багатопартійна система, у складі парламенту представлено кілька партій та блоків;
- зростання ролі жінок у владних структурах;
- прихід нових та більш молодих членів, середній вік яких становить до 50 років, що на 10-13 років молодше номенклатурної еліти;
- високий рівень патріотизму, особливо у молодших представників партій і влади;
- регіональний чинник;
- високий рівень освіти — наявність декількох вищих освіт та наукових звань, знання іноземних мов та вміння орієнтуватися в інформаційному просторі [5, с. Е8].

Склад еліти неоднорідний з погляду якості і вагомості вхідних до неї індивідів. Таким чином, складається тенденція до формування нової владної еліти України, у складі якої більше молоді, кваліфіковані, професійні, інтелігентні та патріотичні представники елітної групи. Також помітна тенденція зацікавленості населення у політичному житті (недавні події на Майдані), підвищенню авторитету влади.

Зважаючи на все це, можна сказати, що найважливішою функцією еліти є функція вироблення зразків людської поведінки, на які повинні орієнтуватися всі члени суспільства. Без еліти, яка дає зразки такої поведінки, розвиток суспільства стає непередбачуваним і нестабільним. Традиційні суспільства формували свої еліти за статусом спорідненості. У відкритому суспільстві еліти формуються на основі престижу, професіоналізму і конкуренції. Але і в традиційному, і у відкритому суспільствах ядром формування є культурні традиції. Правомірним є, на наш погляд, використання філософського підходу Хосе Ортеги-і-Гассета, який розуміє еліту як якісну групу, здатну нести на плечах тягар вибору.

Головна елітарна риса — це самодисципліна, тому еліту ми вважаємо

шляхетно дисциплінованими людьми. Також головна риса полягає ще й у тому, що представники еліти не повинні вважати себе вищими за інших, а повинні вимагати від себе більше, ніж інші, бо вони є та частка суспільства, яка консолідує народ і є зразком моральних і культурних правил поведінки.

Формування національної еліти — це насамперед проблема виховання особистості. А особистість виростає в певному духовному середовищі, при створенні особливого естетичного і морально-психологічного поля. Виховання еліти на національній традиції закладає основу морального імперативу особистості, який можна висловити як — не зловживай службовим становищем, не зраджуй інтереси суспільства, піклуйся про добробут держави.

Елітою вважається не той, хто заради своєї популярності заграє з народом і готовий виконати будь-яку його волю, а той, хто заради інтересів держави може виступити проти думки несвідомої більшості і відстояти свою думку. Боягузи, навіть високоерудовані, ніколи не можуть бути елітою, бо лише здатність до боротьби є основним її критерієм.

Отже, еліта — це та частина народу, яку здатна не тільки розробляти ідеї та кидати в народ заклики і гасла, але й здатна згуртовувати народ навколо тих ідей та гасел, повести його за собою, стати його провідниками. Це та вибрана, видатна меншість суспільства, яка своїми досягненнями, відкриттями, умілим керівництвом веде свій народ до вершин світової цивілізації. Еліта повинна дбати про належне вирішення усіх проблем суспільства.

Як вже було зазначено раніше, проблематика елітизму тільки набуває спалаху серед науковців наукових колах. Сучасна українська еліта ще недостатньо сформувалася як та соціальна група, яка повинна вести за собою маси, показувати своєю поведінкою приклад усім іншим, а також роботи все можливе для процвітання країни — будь-то в економічному чи культурному сенсі.

Але й сьогодні ми помічаємо відтік кращих представників української еліти; українську інтелігенцію складають здебільшого інтелігенти першого покоління, як правило, вихідці з села. На сьогодні ситуація не стала кращою. Криза суспільства викликала погіршення умов життя еліти, що провокує відтік її за межі держави. Скорочення асигнувань на освіту і науку продовжує зниження якості інтелігенції, яка є головним ресурсом формування еліти. Національна еліта України потребує термінового посилення та подолання згубних внутрішніх протистоянь, у тому числі і за мовним принципом, еліта повинна діяти якомога швидше, бо у суспільстві виживають тільки сильніші.

Отже, в українському суспільстві склалася така тенденція: у кого більше влади і більше грошей, той і є обраною частиною суспільства, тобто елітою. А для того щоб національна еліта існувала, її треба навчати й виховувати.

Література

- 1 Вовканич С. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея. — Львів, Видавництво ЛБА, 2001. — 430 с.
- 2 Крыштановская О. В. Трансформация бизнес-элиты России: 1998-2002 // Социологические исследования — 2002. — №8. — С. 17-29.
- 3 Наукова та інноваційна діяльність в Україні 200. Статистичний збірник // Державний комітет статистики України. — Київ, 2005. — 360 с.
- 4 Українське суспільство 1994-2004: соціологічний моніторинг. — Київ, “Заповіт”, 2004. — 64 с.
- 5 Вольф В. В Верховной Раде заседают... — 2000. — № 9(308). — 3-9 марта 2006 г. — С. Е8.

Е. Н. Манолий

кафедра социологии, Институт социальных наук
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
к. 40, Французский бул. 24/26, м. Одеса-58, 65058, Украина

СТРУКТУРА СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ЭЛИТЫ

В статье рассматриваются элементы элит современного украинского общества. Проблематика элит на сегодняшний день остается открытой и до конца не изученной. На основе исследований, проводимых разными социологическими службами, была сделана попытка выявить виды элит, присущие современному украинскому обществу. В результате анализа современных данных в статье выделяется 4 вида элит — политическая (правлящая), бизнес-элита, профессиональная и творческая элиты. Каждый из выделенных видов элиты играет значительную роль в жизни общества, способствующих его консолидации, нравственному самосовершенствованию, научно-техническому и культурному прогрессу.

Ключевые слова: элита — функции, типы, признаки.

О. Manoliy

Sociology department of Institute of Social Sciences
Odessa National University named after I. Mechnikov
r. 40, Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa, 60058, Ukraine

STRUCTURE OF THE MODERN UKRAINIAN ELITE

Summary

In the article the elements of elites of the modern Ukrainian society are examined. Nowadays the problem of elites is opened and not enough studied yet. On the basis of researches conducted by different sociological services, an attempt to expose the types of elites, inherent to the modern Ukrainian society, was done. As a result of modern data analysis 4 types of elites are selected by the author of the article: political (ruling), business-elite, professional and creative elites. Each of the selected categories of elite plays an important role in life of the society, promotes its consolidation, moral self-perfection and scientific, technical and cultural progress.

Keywords: an elite — functions, types, signs.